

УДК 378.03

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Ольга Артемова
(Рівне, Україна)

У статті акцентується увага на важливості формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності особистості майбутнього психолога в процесі професійної підготовки в умовах вищої школи.

Ключові слова: комунікація, спілкування, компетенція, компетентність, знання, уміння, навички, комунікативні здібності, мовна, мовленнєва, комунікативна компетентність.

В статті акцентується увага на формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності особистості майбутнього психолога в процесі професійної підготовки в умовах вищої школи.

Ключевые слова: коммуникация, общение, компетенция, компетентность, знания, умения, навыки, коммуникативные способности, языковая, речевая, коммуникативная компетентность.

In the article attention is accented on the importance of forming the linguistic, speech and communicative competence of personality of future psychologist in the process of professional preparation in the conditions of higher school.

Key words: communication, intercourse, competence, knowledge, ability, skills, communicative capabilities, linguistic, speech, communicative competence.

Постановка проблеми. Сучасна гуманістично-демократична педагогіка вищої школи базується на ідеї співробітництва, взаємодії викладача та студента, здатна сприяти розкриттю творчого потенціалу особистості, її психологічній підготовці до творчого розв'язання професійних завдань, особливо у складних видах діяльності, до яких належить діяльність практичного психолога. Високі вимоги ставляться до професійного становлення особистості майбутнього психолога, що виражається в гармонійному поєднанні його творчого мислення з високорозвиненими загальнонавчальними вміннями, бо всі потенційні індивідуальні та професійні здібності особистості адекватно реалізуються нею у мовленні.

Актуальність дослідження. Важливого значення у цій підготовці надається мовленнєвій компетентності майбутніх психологів, оскільки професія психолога відноситься до соціономічних видів праці, де спілкування, яке практично

супроводжує трудову діяльність, стає професійно значущою, суттєвою стороною. Отже, реальним і позитивним прецедентом буде введення в навчальний процес професійної підготовки майбутніх психологів спецкурсу з психології і психолінгвістики “Методика розвитку спілкування”.

Мета статті – показати важливість означеної проблеми та шляхи формування комунікативної компетентності майбутніх психологів, тобто умінь адекватно і доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, засвоїти психологічну термінологію, вміти вільно володіти нею, висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання, рекомендації тощо, використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення.

Виклад основного матеріалу. Відображаючи загальноприйнятий рівень інтеграції сучасних підходів до визначення тих чи інших понять, компетентність трактується як знання та досвід у певній галузі. Однак у рамках психологічних теорій компетентність у спілкуванні розуміється значно ширше, а саме: як складне утворення, що включає знання соціально-психологічних факторів і уміння використовувати їх у конкретній діяльності, розуміння мотивів, інтенцій, стратегій поведінки, фрустрацій, як своїх власних, так і партнерів по спілкуванню, уміння розібратися у групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху до взаємного порозуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування [6]; як система внутрішніх засобів регулювання комунікативних дій [2]; як заснована на знаннях, чуттєвому досвіді та вільному володінні засобами спілкування здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування [1]; як складне утворення, що включає пізнавальний, емоційний та поведінковий компоненти [7]; як певна інтегральна характеристика спілкування, у якій опосередковано виражаються морально-світоглядні установки особистості, її загальна та професійна спрямованість, рівень комунікабельності [3].

У мовленнєвій діяльності розрізняють мовну, мовленнєву компетенцію, яка включає в себе лексичну, фонетичну, граматичну, діалогологічну та комунікативну. Мовна компетенція – це засвоєння і усвідомлення мовних норм, що склалися історично у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності у процесі використання мови. Мовленнєва компетенція (Богуш А.М., Львов М.Р.) – це уміння користуватися мовою в конкретних ситуаціях.

Кінцевим результатом сформованості мовної і мовленнєвої компетенцій є комунікативна компетенція – це комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних психотерапевтичних ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

Деякі аспекти із зазначеної проблеми розглядалися дослідниками, зокрема комунікативна компетентність як інтегральна характеристика педагогічного спілкування (Н.Р.Віток, М.М.Заброцький, С.Д.Максименко), діагностика й розвиток компетентності в спілкуванні (Ю.М.Жуков, Л.О.Петровська, П.В.Растенніков), методика розвитку компетентності в спілкуванні: психологічний тренінг (С.В.Петрушин), складові компетентності у спілкуванні (В.Л.Захаров, Ю.Ю.Хрящева), які розуміються як знання в сфері психології особистості, групи, спілкування; уміння та навички спілкування; корекція і

розвиток установок, необхідних для успішного спілкування; здатність адекватно і повно сприймати і оцінювати себе та інших людей, а також взаємини, що виникають людьми.

На актуальність проблеми формування професійно важливих якостей особистості майбутнього психолога наголошували дослідники О.Ф.Бондаренко, С.В.Васьковська, Ж.П.Вірна, В.В.Власенко, П.П.Горностай, Л.В.Долинська, Ю.Г.Долинська, В.І.Карікаш, Н.Л.Коломінський, В.Г.Панок, Н.І.Пов“якель, Л.Г.Терлецька, Л.І.Уманець, Н.В.Чепелева, Т.Н.Щербакова, Т.С.Яценко. Водночас вивчення наукової літератури з проблеми комунікативної компетенції майбутніх психологів показало відсутність досліджень. Ні у вітчизняній, ні в зарубіжній літературі питання формування мовленнєвої та комунікативної компетенції особистості майбутніх практичних психологів в процесі професійної підготовки окремо не розглядалися. Таким чином, психолого-педагогічна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення її теоретичних та експериментальних досліджень і зумовили вибір теми дослідження.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є положення гуманістичної психології про сутність особистості та активізацію особистісного потенціалу (Р.Бернс, А.Маслоу, К.Роджерс); вітчизняні концептуальні положення розвитку та формування особистості (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, А.Г.Асмолов, Г.О.Балл, І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Б.С.Братусь, Л.С.Виготський, Т.В.Говорун, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, В.М.Мясищев, О.Б.Орлов, С.Л.Рубінштейн), дослідження процесу професійного становлення особистості психолога (Г.С.Абрамова, О.Ф.Бондаренко, І.В.Дубровіна, Ю.М.Ємельянов, В.Г.Панок, Н.І.Пов“якель, Н.В.Чепелева, Т.С.Яценко), положення мовознавства щодо взаємозв'язку мови і мовлення (Л.А.Булаховський, О.О.Потебня, Ф.Де Сосюр), психології щодо мовленнєво-мисленнєвої діяльності, взаємозв'язку вербального і невербального спілкування в комунікативній діяльності (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, О.Р.Лурія, С.Л.Рубінштейн).

Гіпотеза дослідження – формування комунікативної компетентності майбутніх психологів буде ефективним, якщо забезпечити комунікативно-мовленнєву спрямованість навчання, адекватну мотивацію комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Кожен майбутній психолог хоче бути співцем примхливої Психеї, яка мерехтливою тінню метелика з'являється кожному, та не кожному сідає на долоню. Справжній психолог має голос, який чують, якому вірять, на звук якого йдуть. Як навчитися цьому мистецтву, бо, як відомо, далеко не кожен може і буде працювати практичним психологом, навіть той, хто вже навчається на психологічному факультеті. Навчання варто будувати таким чином, щоб насамперед виявити природні задатки, які згодом переростуть у професійні психолінгвістичні здібності студентів, і розвинути їх. Задатки можна розглядати як вроджений “мовний ген” (Н. Хомський), від наявності і функціонування якого залежить подальший розвиток мовних і мовленнєвих здібностей людини. Ця теорія бере свій початок ще у міркуваннях філософів Нового часу XVI-XVII ст., а саме у представників раціоналістичного напрямку (Р. Декарт, Б. Паскаль, Б. Спіноза). Беручи до уваги усю суперечливість думок філософів Нового часу цілком можна погодитись з тим, що людина народжується з певними задатками, які є генетично закодовані у її мозку і, розвиваючись,

перетворюються у здібності. В психології здібності визначаються, як індивідуально-психологічні особливості, що є умовами успішного здійснення даної діяльності, що переходять у динаміку оволодіння необхідними для неї знаннями, уміннями та навичками.

Істотно важливим фактором розвитку здібностей людини є стійкі спеціальні інтереси, це інтереси до змісту визначеної області людської діяльності, що переростають у схильності професійно займатися цим родом діяльності. Зазначимо, що студенти психологічних факультетів такий інтерес до навчальної і майбутньої трудової діяльності мають, спостерігається пробудження здібностей до цього виду діяльності, і це служить точкою відліку для їхнього індивідуального і професійного розвитку. “Наші бажання, – за словами Гете, – передчуття прихованих у нас здібностей, провісники того, що ми в змозі зробити”.

Для розуміння сутності комунікативної компетентності певне значення мають дослідження готовності особистості до спілкування, які засновані на використанні інтегрального поняття “готовність” для інтерпретації емпіричних даних. При всьому різноманітті підходів до конкретного трактування названого поняття, автори сходяться на тому, що готовність – це, насамперед, особливий психічний стан людини. На думку М.Д.Левітова, В.М.М'ясищева, О.Г.Ковальова, психічні стани, утворюючи той функціональний рівень, на фоні якого розвиваються процеси, цілісно характеризують психічну діяльність людини на даний момент часу. Готовність до діяльності як психічний стан залежить від індивідуальних особливостей особистості і типу вищої нервової діяльності людини, а також від умов, у яких протікає діяльність.

Готовність може виступати і як деяка стійка характеристика особистості. У її структурі розрізняють: позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності (професії); відповідні вимогам діяльності (професії) риси характеру, здібності, темперамент, мотивацію; необхідні знання, уміння, навички; стійкі професійно значущі особливості сприймання, уваги, мислення, емоційних і вольових процесів.

Психологічна готовність до певної діяльності є істотною передумовою її цілеспрямованості, регулювання, стійкості та ефективності. Вона являє собою цілісне виявлення особистості, включаючи її переконання, погляди, ставлення, почуття, вольові та емоційні якості, знання, навички і вміння, установки. Вона допомагає особистості успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особистісні якості, зберігати самоконтроль та перебудовувати свою діяльність при появі несподіваних перепон.

Представлені методичні засади лягли в основу дослідження комунікативної компетенції особистості майбутнього психолога в процесі професійної підготовки в умовах вищої школи.

У нашому дослідженні взяли участь студенти I курсів стаціонарного та заочного відділень психолого-природничого факультету Рівненського державного гуманітарного університету, всього 150 чоловік.

Отже, психолінгвістичними факторами у формуванні мовленнєвої компетентності особистості виступили мова і мовлення, пізнавальна сфера особистості (відчуття, сприймання, мислення, пам'ять, увага), емоційно-вольова сфера, які тісно пов'язані з діяльністю мозку людини та з усією центральною нервовою системою.

На першому етапі дослідження (констатувальний експеримент) нашою метою було визначення доцільності проведення дослідження та привернення уваги до проблеми мовленнєвої та комунікативної компетентності, вивчення і розвиток психолінгвістичних здібностей майбутніх психологів у процесі навчання у вищому навчальному закладі. Наші спостереження на лекційних, семінарських, практичних заняттях показали, що мовлення наших першокурсників та вміння спілкуватися бажають кращого.

Перша серія завдань була спрямована на виявлення рівнів мовленнєвого розвитку студентів I курсу. Їм було запропоновано дати усно оригінальну відповідь – креативне предствалення себе як особистості і чому вибрано професію психолога. Метою першої серії завдань було зондування креативних потенцій першокурсників у зв'язному самотійному висловлюванні. Були студенти, які відмовилися відповідати, не справилися із завданням, перенесли свій виступ на наступний раз. Ми їх віднесли до нульового рівня (23%). Серед першокурсників, які наважилися щось сказати, ми виділили низький рівень (17%) – 2–3 речення, в основному біографічні дані; середній рівень (38%) – зуміли висловитися, правильно, виразно, в логічній послідовності, але примітивно, бракувало оригінальності; і лише 8% (високий рівень) – це студенти, які зуміли представити себе яскраво, оригінально, використовуючи багатство, виразність, образність нашого мовлення.

Звичайно, враховується той факт, що студенти-першокурсники ще не адаптовані до навчання у вузі, їхня Я-концепція характеризується дисгармонійністю, що проявляється у неадекватній самооцінці, екстернальному locus контролю, особистій тривожності, невпевненості, наявністю остраху виступити перед аудиторією, за трибуною, почутті неповноцінності, що є перешкодою вільно висловлюватися.

Зазначимо, що становлення особистості фахівця, гармонізація Я-концепції особистості майбутнього практичного психолога в умовах навчання у вузі буде пов'язана із спрямуванням навчально-виховного процесу на особистісно зорієнтовану модель з використанням її можливостей в активізації процесів самопізнання та саморозвитку.

Друга серія завдань складалася із трьох методик:

Перша методика (КОЗ) була спрямована на виявлення комунікативних і організаторських здібностей особистості, уміння чітко і швидко встановлювати ділові та товариські стосунки з людьми, намагання розширювати контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, бажання виявляти ініціативу. Було запропоновано 40 запитань, на які кожен повинен дати відповідь. Після чого за ключем кожен визначив до якого рівня комунікативних і організаторських здібностей (високого, середнього чи низького) він відноситься.

Друга методика – діагностика потреби у спілкуванні (за Ю.Л.Орловим). Опитувальник складається із 33 тверджень. Після обробки та інтерпретації результатів визначається, чим вища оцінка, тим більша потреба у спілкуванні.

Третя методика – діагностика загального рівня комунікабельності (за В.Ф.Ряховським). Відповівши на 16 тверджень, кожен студент за кількістю балів визначився, чи він некоммунікбельний, замкнутий, неговіркий (низький рівень), чи певною мірою товариський, у знайомій обстановці почувається цілком упевнено, нові проблеми не лякають, однак з новими людьми сходиться обережно, неохоче бере участь у суперечках і диспутах, у висловлюваннях багато

сарказму (середній рівень), чи нормальна коммунікбельність, дуже товариський, допитливий, охоче слухає цікавого співрозмовника, досить терплячий у спілкуванні з іншими, відстоює свою позицію без зайвої запальності, охоче йде на зустріч з новими людьми (високий рівень).

Є студенти, у яких товариськість “б’є ключем”, вони завжди у курсі всіх справ, висловлюються охоче завжди, навіть якщо уявлення про проблему більш ніж поверхневе, і є студенти, у яких коммунікбельність носить хворобливий характер, балакучі, багатослівні, втручаються у справи, що до них не мають жодного відношення, беруться судити про проблеми, у яких зовсім некомпетентні.

Як бачимо, формування коммунікативної компетенції особистості практичного психолога полягає у теоретичному і практичному оволодінні студентами психологічними знаннями та вмінню застосуванні набутих знань у реальних життєвих та професійних ситуаціях, у пізнанні себе як особистості та свого рівня самоактуалізації з метою особистісного зростання та професійного самовираження.

Психолінгвістика допомагає зрозуміти, наскільки вибір слова зумовлено емоційно-вольвим станом особистості, які саме лексичні засоби варто використовувати.

Наступним етапом нашого дослідження стала розробка концептуальної психолого-педагогічної моделі формування коммунікативної компетенції особистості майбутніх практичних психологів, яка охоплювала у своїй структурі такі компоненти:

- гностичний компонент – система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про стилі спілкування, зокрема про особливості власного коммунікативного стилю; фонове знання, тобто загальнокультурна компетентність, яка, маючи безпосереднє відношення до професійного спілкування, дозволяє вловити, зрозуміти приховані натяки, асоціації тощо, тобто зробити розуміння більш емоційним, глибоким, особистісним; творче мислення, внаслідок якого спілкування виступає як різновид соціальної творчості;

- конативний компонент – загальні та специфічні коммунікативні уміння, які дозволяють успішно встановлювати контакт із співрозмовником, адекватно пізнавати його внутрішні стани, керувати ситуацією взаємодії з ним, застосовувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; культура мовлення; експресивні уміння, які забезпечують адекватний висловлюванням міміко-пантомімічний супровід; перцептивно-рефлексивні уміння, які забезпечують можливість проникнення у внутрішній світ партнера по спілкуванню та розуміння самого себе; домінуюче застосування організуючих впливів у взаємодії з людьми, порівнюючи з оцінюючими та дисциплінуючими;

- емоційний компонент – гуманістична установка на спілкування, інтерес до іншої людини, готовність вступати з нею в особистісні, діалогічні взаємини, інтерес до власного внутрішнього світу; розвинуті емпатія та рефлексія; високий рівень ідентифікації з виконуваними професійними та соціальними ролями; позитивна Я-концепція; адекватні вимогам професійної діяльності психоемоційні стани [5].

Висновки. Коммунікативна компетенція психолога заслуговує на увагу в контексті його професійної психологічної допомоги, основних видів роботи:

проорієнтації, психодіагностики, психологічного консультування, психотерапії, психокорекції тощо, психологічного аналізу їх складових і внутрішньої структурированості. Будучи абстрактним конструктом, комунікативна компетенція потребує уточнення в плані її генези, середовищної і спадкової складової. Тому в статті ми намагалися проаналізувати співвідношення цих факторів і визначити його проблемні аспекти, що будуть мати значення для конкретизації напрямків емпіричних досліджень.

При аналізі комунікативної складової розглянули співвідношення понять “комунікація”, “спілкування”, “компетенція”, “компетентність”, “комунікативні здібності”, “мовна і мовленнєва компетентність”, а також конгруентних в цьому контексті понять: “знання”, “вміння”, “навички”, що дозволило позначити межі понятійного поля феномену “комунікативна компетенція”. Інтеграція виділених психолінгвістичних та психолого-педагогічних тенденцій теоретично значима для вирішення проблеми формування комунікативної компетентності.

Комунікативна компетенція психолога – це така організація мовлення і відповідної йому поведінки, які впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування, на характер їх взаємовідносин, на стиль роботи. Для характеристики комунікативної компетенції має значення тон мовлення, манера спілкування.

Комунікативна компетенція має на меті забезпечити: а) продуктивне спілкування, взаємодію між психологом та клієнтом; б) позитивний вплив психолога на свідомість, почуття клієнта, з метою формування кореляції його переконань, мотивів діяльності.

Перспектива подальшого дослідження – розробка та апробація комплексної системи вправ, яка буде покладена в основу роботи з розвитку та формування комунікативної компетентності майбутніх психологів. Розрізняють перцептивну, комунікативну та інтерактивну сторони спілкування, тому розвиток комунікативної компетентності будемо розглядати в плані названих трьох сторін спілкування. В основу розвитку комунікативної компетентності буде покладено організацію груп психолого-педагогічного тренінгу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н.Емельянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 168 с.
2. Жуков Ю.М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растенников. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 104 с.
3. Заброцький М.М. До визначення структури комунікативної компетентності педагога // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – №6 (30). Ч. 1. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – С. 63–71.
4. Максименко С.Д., Заброцький М.М. Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування. – Київ-Житомир: Волинь, 2000. – 32 с.
5. Максименко С.Д., Заброцький М.М. Технологія спілкування. – К.: Главник, 2005. – 112 с.
6. Петровская Л.А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
7. Петрушин С.В. Психологический тренинг в многочисленной группе (методика развития компетентности в общении в группах от 40 до 100 человек). – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 256 с.